
Polemika

Proč raná moderna

Přátelské do-vysvětlení Josefu Šmajsovi

Radim Šíp —

Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Na můj text o možné příčině „zamrznutí“ evoluční ontologie (EO) uveřejněný ve *Filosofickém časopise*¹ Josef Šmajš odpověděl polemikou, v níž vyjádřil několik výtek a přidal další vysvětlení své pozice.² Přestože (doufejme) věří v upřímnost její snahy pozitivně přispět do debaty o EO, podivil se nad tím, že recenzenti umožnili, aby můj text ve *Filosofickém časopise* vyšel. Podle jeho názoru je „mimoběžný“ s tématy EO, je charakteristický „malou logickou konzistencí“ a celkově je stylisticky „neučesaný“.³ Na konci svého textu vyjadřuje přesvědčení, že se „česká filosofie vyhýbá problémovému tlaku života, že nestačí tempu vývoje ve speciálních vědách, v technologii a způsobu života“, přičemž se podle jeho formulací zdá, že ho o tom přesvědčuje „již pouhé nahlédnutí do... *Filosofického časopisu*“.⁴ Vypadá to, že jsem *Filosofickému časopisu* u Josefa Šmajše „zavařil“. Měl bych proto patrně některé věci vysvětlit přístupněji – jemu i čtenářům. O to více, že s Josefem Šmajšem sdílím mnohé výtky, které vztahuje k české filosofii. Do celé debaty jsem nevstoupil ze své vůle, ale byl jsem k tomu opakovaně Josefem Šmajšem vyzván. Alespoň podle jeho poslední reakce se však zdá, že mě zařadil do dlouhé řady těch, kteří nepochopili základy EO. A mně dnes nezbývá nic jiného, než doufat, že ho má upřímná snaha přesvědčit nejen o tom, že jsem základy EO pochopil a kriticky zhodnotil, ale také o tom, že můj nesouhlas je pro další vývoj EO podstatný.

1 Šíp, R., Jak oživit „zamrzlou“ evoluční ontologii. *Filosofický časopis*, 62, 2014, č. 3, s. 431-442.

2 Šmajš, J., K problému oživení „zamrzlé“ evoluční ontologie. *Filosofický časopis*, 62, 2014, č. 5, s. 759-764.

3 Srv. tamtéž, s. 759.

4 Tamtéž, s. 764.

Předně si dovolím zopakovat, že EO vnímám jako jedno z nejzajímavějších filosofických témat současnosti. O to více je pro mne záhadou, proč se jí za více jak dvacet let jejího působení u nás i v zahraničí⁵ podařilo získat tak málo následovníků.⁶ Nechce se mi věřit, že by problém byl pouze v tom, že EO je tak novým a tak převratným konceptem, že jej téměř nikdo nechápe, popř. že jej lidé chápou pouze nedokonale a povrchně. Šíp se samozřejmě mýlit může. Ovšem je podezřelé, že by se mýlilo tolik lidí, kteří se ekologii a eko-centrickému filosofickému myšlení intenzivně věnují. Proč by měla EO vnášet do společnosti takové neporozumění, když je dnes systémová předchůdnost přírody před kulturou konceptem zcela samozřejmým? Tato otázka mě vede k otázkám dalším: Nejsou to samotné základy EO, co vytváří předpoklady chladného odstupu širší ekologické veřejnosti? Netkví již v počátečních krocích její výstavby příčina jejího „zamrznutí“?⁷

Na konci svého textu Josef Šmajš naznačuje, že metafora „zamrznutí“ byla Binkou vybrána v kontextu Flegrovy evoluční teorie.⁸ Tím chce patrně naznačit, že EO ve své rané fázi prošla rychlým vývojem, v němž bylo formulováno vše podstatné. Podle této analogie se EO nyní nachází ve fázi vývoje pomalého, ve fázi jistého „zamrznutí“, neboť další generace evolučních ontologů mají v rukou již hotovou „obecnou teorii“ a jejich cílem je tuto teorii pouze doplňovat a rozvíjet. Právě proto, že si EO vážím, bych jí nepřál takovou křivku vývoje, o níž mluví sám Josef Šmajš na konci své analogie: „Podobně také ten který biologický druh vzniká v izolované populaci relativně rychle, potom se dlouho téměř nemění a pak přibližně stejně rychle zaniká.“⁹ Do hlavy Bohuslava Binky nevidím, ale je docela dobře možné, že měl na mysli nebezpečí právě takové křivky. Já bych byl ale raději, kdyby se EO vzdala některých svých dogmat a začala se opět rychle vyvíjet a hlavně komunikovat se všemi, kteří s ní sdílejí podstatná východiska. EO zatím působí jako solitér, který si příliš zakládá na své výjimečnosti, a proto není schopen komunikovat s nikým jiným než se svými „věrnými“.

5 Stěžejní knihy byly přeloženy do anglického i ruského jazyka a profesor Šmajš byl oceněn několika prestižními cenami.

6 Za následovníky nepovažuji ty, kteří podepsali zajímavé a v širším smyslu slova politické počiny, jako např. *Nájemní smlouvu se Zemí* či *Deklaraci závislosti*, které bych bez větších výhrad podepsal také jako jisté politické gesto. Za následovníky považuji pouze ty, kteří se ke Šmajšovým myšlenkám bez vážných výhrad hlásí.

7 Srv. Šíp, R., Jak oživit „zamrzlou“ evoluční ontologii, c.d.; Inspirováno: Binka, B., Pokus o novou interpretaci jedné „záslužné“ teorie aneb nezaslouženě zamrzající evoluční ontologie. *Filosofický časopis*, 61, 2013, č. 6, s. 833-834, 842.

8 Šmajš, J., K problému oživení „zamrzlé“ evoluční ontologie, c.d., s. 763-764.

9 Tamtéž, s. 763.

Při svých analýzách, které jsem EO věnoval,¹⁰ jsem se neustále vracel k jedné otázce. Odkud Josef Šmajš vlastně promlouvá? Z oblasti kultury, která je vystavěna na sociokulturních informacích, anebo z oblasti přírody, jež pracuje s informací přirozenou, strukturní? V duchu novověku¹¹ by nejpřirozenější odpovědí bylo, že z oblasti kultury, neboť poznání přírodních věd, na nichž si Josef Šmajš tolik zakládá, je poznáním založeným na sociokulturních informacích, stejně jako jakýkoli jiný produkt lidské neuronální činnosti mozku. To však Josef Šmajš nepřímou odmítá, protože o EO mluví jako o „obecné teorii“, která nemůže být kritizována z „pozice teorie nižšího řádu“.¹² Mluví tedy z oblasti přírody? Pokud ano, pak je pro nás stěžejní otázkou, jak se do této oblasti Josef Šmajš dostal. Na to nenalezneme jinou než zase raně moderní (novověkou) odpověď. Musí zde existovat jakýsi kvalitativní skok od sociokulturní informace k informaci přirozené. Podle mnoha vyjádření Josefa Šmajše se zdá, že tento skok je schopna zaznamenat pouze EO, protože poskytuje náležitou ontologii, bez níž „nevíme, co se dnes se světem děje, nevíme, co musíme udělat“.¹³

Stále nám ovšem Josef Šmajš neprozradil, jak se EO vymkla sociokulturní informaci. Na druhou stranu přibližně od počátku nového tisíciletí najdeme v jeho textech vyjádření naděje, že zde existuje nějaký most mezi sociokulturní informací a informací přirozenou, popřípadě že zde existuje možnost kvalitativní proměny sociokulturní informace v takový typ informace, který bude schopen překročit omezení informace sociokulturní: „...část její [kultury] paměti nesená aktuálně žijícími lidmi může v případě potřeby generovat informaci novou, a poskytuje proto naději, že se nynější protipřírodní kulturní systém podaří biofilně transformovat.“¹⁴ Jak by ale tento kvalitativní zdvih (či kvalitativní transformace) volné informace mohl/a vypadat, se dozvídáme až od konce prvního desetiletí nového tisíciletí. V textu, na nějž jsem reagoval ve své recenzní studii, je nám předložena klíčová věta, jež vyjadřuje přesvědčení, že „kulturní systémy... integruje také volná kulturní konstitutivní informace: *rozptýlená duchovní kultura*. A ta jako paměť otevřená

10 Viz např. Šíp, R., K debatě „O nájemní smlouvě“. *Filosofický časopis*, 56, 2008, č. 3, s. 443-446. Ovšem strukturu centrálního kritického argumentu jsem formuloval již v roce 2002 v rámci doktorského semináře na Katedře filozofie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

11 V podobných kontextech raději užívám pojem „raná moderna“, v němž slovo „moderna“ propojuje dnešek s novověkými počátky, a tak nás zřetelněji upozorňuje, že jsme stále až příliš ovlivněni novověkými východisky.

12 Srv. Šmajš, J., K problému oživení „zamrzlé“ evoluční ontologie, c.d., s. 763. Jedná se o formulaci z autorova zatím posledního textu. V jeho textech předcházejících však najdeme další formulace stejné myšlenky, totiž že EO je z principu nadřazená všem ostatním ekologickým teoriím.

13 Srv. tamtéž.

14 Šmajš, J., K ontickému původu a roli sociokulturní informace. *Filosofický časopis*, 52, 2004, č. 5, s. 836.

informačním změnám poskytuje naději, že se nynější protipřírodní kulturu podaří biofilně transformovat.¹⁵ Vedle téměř doslovného závěru obou výše citovaných vět, které od sebe dělí skoro deset let, se zde vyskytuje přidaná informace o „paměti“ „rozptýlené duchovní kultury“, která je „otevřena informačním změnám“. Tato paměť mohla vzniknout teprve „až spolu s tímto systémem [protipřírodní kultury], až v průběhu jeho reprodukce a vývoje“. Proto je zřejmé, „že ani naše teoretické poznání nemohlo vzniknout dříve“.¹⁶ Ovšem čím je vlastně ona „informační změna“?

Josef Šmajš má pravděpodobně na mysli, že během sebeintegrace „rozptýlená duchovní kultura“ do sebe zabudovává a v sobě uchovává strukturální informaci, a tak přináší nový typ informování. Tento nový typ je daleko jemnější než ten, který nabízí sociokulturní informace, jež je produkována neuronálním systémem člověka a kódována lidským etnickým jazykem.¹⁷ Jak ale takový typ informace vlastně uchopujeme, když pro to máme k dispozici pouze náš neuronální systém? Nebo *nejsme* odkázáni pouze na něj a dokážeme s jistými omezeními využívat i přirozené strukturální informace, např. ty, které pocházejí z fylogenetické oblasti?

Na tyto otázky nedává Josef Šmajš žádnou uspokojivou odpověď, pouze vyjadřuje „naději“, že „paměť“ „rozptýlené duchovní kultury“ bude fungovat nějakým, zatím jasně neformulovaným způsobem. Konstituce takové „paměti“ podezřele připomíná krystalizaci sebeuvědomění hegelovského Absolutního ducha ve své zpředmětněné, objektivované podobě. Zastavme se ale raději u otázky druhé. Jestliže jsme vyzbrojeni i jiným typem informací, než jsou ony sociokulturní, a umíme je číst (byť toto čtení nemůže být uvědomované a vyjádřené doslovnými významy etnických jazyků),¹⁸ pak zde musí existovat silnější vztah mezi sociokulturní informací a informací strukturální.¹⁹ To je ale pro Josefa Šmajše zjevně nepřijatelné.²⁰ Je to totiž centrální dog-

15 Šmajš, J., Proč etika nestačí. *Filosofický časopis*, 61, 2013, č. 6, s. 823; zvýraznění autorovo.

16 Tamtéž, s. 820.

17 K odlišnosti mezi fylogenetickou a neuronální informací v podání Josefa Šmajše viz např.: Tamtéž, s. 821.

18 To souvisí se skutečností, že již na nevědomé úrovni organismy čtou a interpretují informace – a tyto interpretační děje vytvářejí to, co Lakoff s Johnsonem nazývají *cognitive unconscious* (kognitivní nevědomé). Jedná se o děje, které zpracovávají více než 90 % všech informací a díky kterým organismy (včetně člověka) přežívají. Počet těchto informací je však tak velký, že se nikdy nemohou dostat na vědomou úroveň a člověk je může využívat pouze nevědomě v jednání, popřípadě prostřednictvím metaforických zaostření. K tomu srv. Lakoff, G. – Johnson, M., *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York, Basic Books 1999, především s. 20-125.

19 Ostatně tuto možnost v ohleduplných náznacích zvažuje i Bohuslav Binka – srv. Binka, B., Pokus o novou interpretaci jedné „záslužné“ teorie aneb nezaslouženě zamrzající evoluční ontologie, c.d., s. 833-834 a 842.

20 Srv. pasáž v textu: Šmajš, J., K problému oživení „zamrzlé“ evoluční ontologie, c.d., s. 760-761.

ma, na kterém byla budována EO již od svých počátků. A pokud toto dogma chce Josef Šmajš zachovat, pak mu nezbyvá než zvolit některou z variant řešení, která se pohybují mezi dvěma extrémny, jež formulovali Kant a Hegel na přelomu 18. a 19. století. Na tom nic nemění ani skutečnost, že si podstaty svého argumentačního postupu Josef Šmajš pravděpodobně není vědom. Tato „slepá skvrna“ je také důvodem toho, že nechápe, proč jej vyzývám, aby opustil raně moderní, silnou antropologickou pozici. Vždyť on ji přece znovu a znovu kritizuje a tuto kritiku „opírá o široce filosoficky pojatou evoluci, vědecké poznání a systémový přístup k bytí“.²¹ Zde jenom připomeňme, že EO není jedinou teorií, která k bytí přistupuje systémově.²²

Že se Josef Šmajš většinou pohybuje v horizontu novověkého myšlení, lze vyčíst i z jeho dalších argumentačních postupů. Když nám např. na konci textu o etice vysvětluje, že „morální vztah předpokládá úctu a respekt k předmětu“ a „nesmí být vlastnický“, a vztahuje tento postoj k našemu dosavadnímu vztahu k Zemi, pak její „nepodmíněnou morální hodnotu“ váže na to, že musíme „pochopit a uznat její subjektivitu“.²³ Od novověku je subjektivita zárukou úcty a respektu. Jestliže otroku či zvířeti nebyla přiznána subjektivita, pak nebylo naše jednání vázáno morálními ohledy. Otrok nebyl člověk, zvíře nebyla osoba. Jestliže ale dnes máme nalézt dostatečné morální ohledy jak ve vztahu ke zvířatům, tak především k naší planetě a její bio- a geo-sféře, pak je tento přístup tím, co chtět nechtět musíme v době pozdně moderní – době systémové – opustit. Navíc snaha připsat Zemi subjektivitu by dnes vzbudila veliké rozpaky i u lidí, kteří s Josefem Šmajšem sdílejí drtivou většinu jeho přesvědčení. Např. u L. Margulisové, která ve své úvaze o Lovelockově teorii Gaii shrnuje její vývoj, aby zdůraznila, že tato teorie nevyžaduje předpoklad vědomí.²⁴ S tím souvisí, že také nemůže vyžadovat předpoklad subjektivity, který se na koncept vědomí tradičně váže a ztrácí bez něj smysl. Jestliže tedy máme předložit skutečně dynamicky systémové pojetí, což si dnes každá rozumná teorie evoluce vynucuje, pak musíme odložit novověké privilegování vědomí a s tím i koncepci subjektivity či nadřazenosti sociokulturní informace. Když Josef Šmajš nadřazuje strukturální, přirozenou informaci informaci sociokulturní, ale zároveň využívá koncept subjektivity, aby Zemi zajis-

21 Tamtéž, s. 760.

22 Například teorie dynamických systémů, využívaná v moderní filosofické reflexi současné biologie, neurobiologie, genetiky a ekologie, poskytuje systémové řešení, jež se daleko razantněji než EO rozchází s novověkými východisky. Vnímá např. zcela významnou kontinuitu mezi organismem a prostředím, a to i na úrovni teorie informace a jejího zpracování. K tomu srv. Rockwell, W. T., *Neither Brain, nor Ghost. A Nondualist Alternative to the Mind-Brain Identity Theory*. Cambridge–London, The MIT Press 2005, především s. 177-208.

23 Šmajš, J., *Proč etika nestačí*, c.d., s. 824-825.

24 Srv. Margulisová, L., *Symbiotická planeta. Nový pohled na evoluci*. Praha, Academia 2004, především s. 177-133.

til naše morální ohledy, dokládá tím, že přes veškerou svou snahu novověké myšlení nepřekročil. EO tak na nevědomé úrovni opakuje prométheovský mýtus, aby jej pak na úrovni vědomé v některých bodech kritizovala.

Dlouholetý spolupracovník Josefa Šmajse Emil Višňovský je znám svým pragmatistickým přístupem k ekologické tematice. Není to náhoda, protože pragmatisté sice navázali na novověká východiska, ale poté je zcela radikálně překročili.²⁵ Byli ve své podstatě prvními naturalisticky systémovými filosofovy, neboť vzali evoluci – na rozdíl od tehdejších darwinistů a neodarwinistů – skutečně vážně. Pro znalce pragmatismu není překvapením, že současná teorie dynamických systémů na ně výrazně navazuje.²⁶ S pragmatismem se do filosofie navrácí důraz položený na tělo a somatizaci informací, které se ve fylogenetickém vývoji procesuálně zabudovávají do těl jednotlivých druhů.²⁷ A právě důraz na tělo jednajícího a poznávajícího člověka se z textů Josefa Šmajse téměř vytrácí – neobjevuje se v centrální části teorie EO, ale pouze v některých jejích aplikacích při návrhu řešení problémů současné krize.²⁸ Ale právě lidské tělo může vysvětlit, jak je evolučně vybudována souvislost mezi sociokulturní informací a informací přirozenou. Tato souvislost řeší dilema „příroda vs. kultura“ v kontextu historicky budované vazby druhu na prostředí, které obývá, a poskytuje tak daleko větší naději na změnu lidského jednání, než jakou nabízí EO. Právě díky evoluci zde existuje úzká vazba mezi přírodní podstatou člověka jako druhu a kulturním aspektem jeho života. A právě díky této vazbě se objevuje možnost přenesení důrazu na onen přirozený, strukturní typ informací, který EO formulovala pouze nejasně jako „naději“.²⁹

25 K tomu srv. např. Šíp, R., Zkušenost v Deweyho experimentální metafyzice: Radikální překročení subjekt-objektové epistemologie. *Organon F*, 20, 2014, č. 1, především s. 72-80.

26 Srv. ještě jednou Rockwell, W. T., *Neither Brain, nor Ghost. A Nondualist Alternative to the Mind-Brain Identity Theory*, c.d., s. 177-208; v češtině pak především průlomovou knihu R. Madziš George Herbert Mead: *Tělo, mysl a svět*. Praha, Triton, 2014.

27 Touto spřežkou (tělo druhu) vyjadřují zásadní kontinuitu, která zajišťuje úzký vztah celého druhu k prostředí v jeho historické perspektivě. Jinými slovy zajišťuje výrazné propojení sociokulturního aspektu s aspektem naturálním.

28 Zde mám na mysli např. Šmajsovu ideu návratu lidí k zemědělskému způsobu života jako řešení problému strukturní nezaměstnanosti. Mimochodem tuto myšlenku považují za jednu z nejzajímavějších a nejtvořivějších myšlenek EO pozdějšího období.

29 K tomuto tématu čtenářům doporučuji texty, jež v současné vědecké a filosofické produkci otevírají zcela nové obzory, protože nacházejí nové a nečekané souvislosti mezi přírodou a kulturou: Damasio, A., *Self Comes to Mind. Constructing the Conscious Brain*. New York, Pantheon Books 2010; Gibson, J. J., *The Ecological Approach to Visual Perception*. New York–East Sussex, Psychology Press 1986; Iacoboni, M., *Mirroring People. The Science of Empathy and How We Connect with Others*. New York, Picador 2008; Jablonka, E. – Lamb, M. J., *Evolution in Four Dimensions: Genetic, Epigenetic, Behavioral, and Symbolic Variations in the History of Life*. Cambridge, Mass.–London, A Bradford Books–MIT Press 2004; Johnson, M., *The Meaning of the Body. Aesthetics of Human Understanding*. Chicago–London, Chicago University Press 2008; LaKoff, G. – Johnson, M., *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western*

Literatura, jež je nabídnuta čtenářům v poznámce 29, je tím, co by podle mého názoru mohlo EO pomoci vyklouznout ze zapouzdření do vlastního obrazu, jež sice nabízí silné psychologické uspokojení, ale nevede ani k účinné spolupráci s ostatními environmentálně smýšlejícími odborníky, ani k faktické změně lidského chování. Jsem přesvědčen, že právě četba této literatury by mohla skalním představitelům EO napomoci ke změně stanovisek, a tedy posléze k tomu, aby se „česká filosofie nevyhýbala problémovému tlaku života a sladila své tempo s tempem vývoje ve speciálních vědách, v technologii a způsobu života“.³⁰

Thought, c.d.; Madzia, R., *George Herbert Mead: Tělo, mysl a svět*, c.d.; Menary, R. (ed.), *The Extended Mind*. Cambridge–London, The MIT Press 2010; Noë, A., *Out of Our Heads. Why You Are not Your Brain, and Other Lessons from the Biology of Consciousness*. New York, Hill and Wang 2009; Oyoma, S., *Evolution's Eye. A System of View of the Biology-Culture Divide*. Durham–London, Duke University Press 2000; Pigliucci, M. – Müller, G. B., *Evolution. The Extended Synthesis*. Cambridge, Mass., MIT Press 2010; Rowlands, M., *The Body in Mind: Understanding Cognitive Processes*. Cambridge, Mass., Cambridge University Press 2004; a další.

30 K čemuž ostatně vyzývá i Josef Šmajš, srv. Šmajš, J., K problému oživení „zamrzlé“ evoluční ontologie, c.d., s. 764.